

ADITZ - IZENA LOPEZ IDAZLEAREN LIBURUAN

Donaixti-Ibarre, 1982-IV-18

Lino Akesolo

Mintzaldi hunen gaiak euskarazko gramatika-arau ttipi bat hunkitzen du, Lopez apezaren liburuan ("liburian", Lopez-en arabera) ikusi eta ikertu nahi duguna: idazle hunek aditz-izena nola sortzen eta erabilten duen.

Zertan datza diogun arazu hunen mamia edo funtsa? Lopez-en liburutik aterarik, eman ditzagun zenbait aditz: *sortu, hunkitu, eman, izan, uken, ikusi, iretsi, hautsi, maitarazi, ibilarazi*. Aditz hauetarik nulako aditz-izenak sortzen dira? *Sortzen, hunkitzen, izaiten, emaiten, ekarten, ikusten, iresten, hausten, maitarazten, ibilarazten*, eta hula edo hulatsu beste aditzetan. Baina ez beti eta euskara guzietan bardin. Euskarak eztu gramatika-gai hunetan lege bardiñik erabili beti, eta egun ere euskara guziak eztabiltza bide bereetik. Aipatu ditugun aditz-izen guzietan azkenean -tzen edo -ten entzun dugu. Noiz bata eta noiz bestea erabil? Horra gakoa, eta horra ez bardintasun bat edo besteren iturria, tokiz toki eta mendez mende.

Ibarreko errot izen zenak badu puntu hunetan bere bidea, batzuetan aski ongi finkatua, beste batzuetan ez hain ongi, ez zalantzarik gabea. Aditz bat bera bi gisatara erabilten du ez gutitan. Dakusagun noiz joiten duen batera eta noiz bestera, eta noiz ikusten dugun dilindan, zalantzan, bi aldetara. Ea puntu hau laburki argitzen dugun.

1. Eta huna lehen-araua, edo bederen guk leenik aipatzen duguna: -tzen derabila azkenean -tu edo -du hartzen duten aditzekin: maitatu (maitatzen), beiratu (beiratzten), agertu (agertzen), hurrandu (hurrantzen), hartu (hartzen), luzatu (luzatzen), gazitu (gazitzen), zabaldu (zabaltzen), gogaindu (gogaintzen), apaldu (apaltzen)... Arau hau ongi finkatua dugu Lopez-en liburuan. Bizkaiko eta Erronkariko euskaratik kanpo, arau hau euskara guzian sendotuenerik ageri den araua da. Hala ere, badu bere hutsa: -tu horrek aitzinetik S edo Z duenera. Orduan eztugu -tzen entzunen, -ten baizik. Huna bost aditz: aberastu, lastu, apeztu, pitztu, hotztu. Lopez-en liburuan euskararik gehienetan bezala, lasten, apezten, pitzten, hotzten, aberasten giten dute.

2. -Tzen derabilia azkenean -E dutenekin ere, Ase, bethe, erre aditzetarik Lopez-ek asetzen, erratzen, bethatzen sortzen ditu. *Asetzen* hori, agian, ezta *ase* adizetik atera, eta bai *asetu*-tik. Baina nabarmenena beste biena da: erre ta bethetik, erratzen eta bethatzen sortzea. Nabarmena da, bainan ez harritzekoa. Ezpaitugu nabarmentasun hunetan Lopez bakarrik aurkitzen. Euskal-literatura zaharragoan ere *erratzen* eta *bethatzen* irakurten baitugu, bai Leizarraga zaharraren liburuetan, baietan berriagoko beste zenbaitenetan. Jokabide bardintsua derabilia Lopez-ek beste aditz batekin. Bustitzen eman orde, bustatzen eman du. Ala ba ote da edo izan ote da *bustatu* formarik?

3. Lopez-ek -tzen formara joiten du -arazi faktitibo delakoaz moldatu aditzekin. Ezta ttipia gero faktitibo horrekin egiñik eman digun aditzzerrenda ahatzarazi, atxikarazi, handiarazi, emanarazi, maitarazi, errarazi, honiarazi, beharazi, iraunarazi, zoriarazi, ibiliarazi, igiarazi, seindiarazi, arhinarazi, finkarazi, sinetsarazi, eta abar eta abar. Abantzu guzietan *-arazitzen* eman du: ahatzarazitzen, maitarazitzen, seindiarazitzen eta hula. Arras gutitan huts egin dio lege huni. Huna hiru adibide: probetxarazi (probetxaraziten), erranarazi (erranaraziten), galarazi (galaraziten). Sinetsarazi aditzarekin uken du zalantzarik handiena. Hiru gisatara eman du: siñetsarazitzen, siñetsaraziten, eta siñestarazten. Azkenengo forma dugu, noski, egungo idazletan hedatuena.

4. Azkenean -N daramaten aditzetan, N hori kendu eta -ten derabilia: jaten, edaten, jiten, egiten edo eiten, eraiten edo eragiten, sogiten (so egiten), irauten eta hula. Bainan -an, -en eta -on azkendunetan I bat agertzen da -ten horren aitzinean: eman (emaiten), erran (erraiten), jasan (jasaiten), igan (igaiten), igaran (igaraiten), ereman (eremaiten), izan (izaiten), uken (ukeiten), egon (egoiten), joan (joaiten). Bardin, *Jo* aditzarekin ere: joiten. Goian aipatu ditugun *jan* eta *edan* gelditzen dira lege hunetarik kanpo: jaten, edaten.

5. -Ten formara joiten du azkena -tsi, -si edo -zi egiten duten aditzetan (arazi faktitiboa kendurik): hasi (hasten), hazi (hazten), egosi (egosten), ihardetsi (ihardesten), utzi (uzten), egotzi (egoitzen), iretsi (iresten), jeutsi (jeusten), nahasi (nahasten), erakatsi (erakasten), ahatzi (ahazten), hautsi (hausten), eta abar. Euskara osoan arau hau hedatuena dugula esan beharrik ote da? Lopez-ek ez dio hutsik egin. Leizarraga zaharrak, adibidez, hazi-tik hartzten egi zuen, eta utzitik, utziten eta uziten. Lopez-ek, ez.

6. Azkenean -ri duten aditzetan -ten derabilia gehiesnik edo abantzu beti: jarri (jarten), erori (erorten), ekarri (ekarten), erekarri (erekarten), irakurri (irakurten), eta hula. Idazle zaharrek lege arrunta zuten hau ere. Lopez-en liburuan nehoiz *irakurtzen* badugu, ez dugu ahanzi behar *irakurtu* forma ere badela, gure idazleak erabilia. Horra, beraz, forma bikoitz hunen iturria. Bainan erran dezadan, behin bederen, *erakartzen* ere eman duela.

7. -Gi eta -ki azkendunekin, zalantza ttipi bat badu, gehienetan -ten formara joiten duela: idoki (idokiten), jalgi (jalgiten), jeiki (jeikiten), iguriki (igu-

rikiten), ideki (idekiten), jarraiki (jarraikiten), atxiki (atxikiten); baina beste hauek ere bai: jarraikitzen, igurikitzen, edekitzen, iraungitzen.

8. -Li azkendunekin ere bi aldetara ari zauku, erabilten; eta erabiltzen; gehienetan -zen: ibiltzen, itzultzen, itzaltzen (agian azkeneko hau itzaldu edo itzaldu formatik sortua).

9. Azkenez, aditz bakar bat aipa dezadan: hil. Hiltzen egiten du beti, Leizarragak egiten zuen bezala.

Laburki bederen, horra egungo omenaldia egiten diogun apez idazleak aditz-izenekin erabili zuen jokabidea, puntu hunetan derabiltzan arauak. Hauetako batzuk egun ere bizirik eta zabal dirauten arauak dira. Beste batzuk mende hartan hedatuago, zabalduago zeuden, egungo egunetan baiño. Mendez mende euskarak izan dituen goiti-beheiti batzuk argitzeko jakingariak direla uste dut.

Barkatu ene lantto hunen huskeria, ez-deusa. Ibarreko ertor izan zen hunek gehiago zuen hartze, gehiago merezi zuen. Idatzi zuen liburuak badu zer ikertu, eta zer ikasi. Ni ez naiz lotsa, mende hartako euskal-idazle jatorre-netakoa dugula erraiten... Apal esten zuen bere burua. Izena ere ixilpean gorde nahi izan zigun. Baina liburuari on-iritzia ezarri zion apezpikuari sinesten badiogu, “Diozesako jaun ertor errespetagarrienetarik bat” izan zela aitortu beharko dugu. Berak aitormen apal hau egin zigun: “Heuzkara aski untsa jakin gabea” zela. Hala ere, beste anitzek egiten jakin ez tutea egin du: erdal-liburua euskarara itzultzerakoan, zuhurki intseatu da, euskararen sena, jitea, “ara edo ethortza”, berak dioenez, kondutan hartu eta atxikitzen.

Gero, euskaldunei zer irakurri eskeintzerakoan, bide berri bat urratu du. Eztu jo, aitzinekoek jo zuten bezala, ez *Sales-en Philoteara*, ez *Kempis-em Imitationera*. Idazle berria eta liburu berria atera du plazara: Alphonsa Rodriguez-en *Ghiristinho Perfekzionieren Pratika* delakoa, Frantzia bertan Espaiñian baiño gehiagotan argitaratua, zortzi lumek zortzi alditan frantsesez emana. Frantses-itzulpen hauetako bat Frantses-Akademiakoa zen idazle eta gramatikari ospetua batek egiña da: Regnier de Marais jaunak. Eztu, beraz, Lopez-ek hala-hulako liburu hautatu euskaldunei euskaraz emateko.

Liburu luzea da; baina gure ertorak laburturik emango du, “liburu hedatu horren parte bat, jende komunaren hobena dena xoilki heuzkaralat itzuliz, eta besthia utziz”, berak dioen bezala. “Kapitulu jende komunaren prootxosenak hautatu tizit, bai eta heendako auher zauzkidan parte zumbait utzi”. Eta hau da Lopez-en ametsa: “Jaunak detsala haren gloriatako eta arimen hobetan ene hautian kausitu dudana” (Itzultzaliak irakurtzaliari, 6-7).

Hautu hortan etzuen begi txarra erabili, kausitu zuen, bai. Hala aitortuko du Akizeko Bikari Jeneralak: “Egin dien hautu hunak... bi abantaila besarkatzen tizi: bata emanez liburu net handi ezten batetan zer ere den prootxosenik herrietako populiarendako... bestia, bere laburtarzunaz jenderik

praubenen erosbidian ezarriz". (454-455). Horrela, liburu handia, laurden batera laburtua, merkeago atera da, eta jende praubeentzat erosteko errazago, "ihiago" ere bai. Laburtze hau, zati "prootxosenen" hautu hau, Lopez-ek bere kausa egin du, eta ez zabal zebiltzen xerदारazko laburpenetarik hartuz, aipatu ditugun aitorpenetarik ageri denez.

Ibarreko ertor jaunaren liburua, euskaratzailearen asmotan arimendako balio handitakoa balin bazen, ezta, ez, balio gutitakoa euskararen ikertzailleendako.

Alphonsa Rodriguez-en liburua, erdal-liburua, Espaiñiako Akademiak Gaztelako erdararen lekuko eta eredutzat jarria du. López-ek euskarara itzultzerakoan "euskal-ara" ematen entseatu denean, guk geure hizkuntzaren lekuko eta alde anitzetarik eredutako har dezakegu-erraita bidezkoa da, noski.

Ospe eta euskaldunen esker-ona Ibarreko ertor izan zen gizon jainkotiar, arimazale eta euskalzaleari.